

(вивчення педагогічних навчальних дисциплін), практичну (проходження навчальної педагогічної практики) та науково-дослідницьку (здійснення наукового педагогічного дослідження) складові, об'єднаних спільною освітньою метою. Аналіз структури та обсягів системи професійно-педагогічної підготовки першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, проведений на основі вивчення освітніх програм ЗВО України, за якими здійснюється підготовка за спеціальністю 014 Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), що були акредитовані Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти, виявив такий стан та тенденції: 1) зміст педагогічних дисциплін має тенденцію до інтеграції: змісту педагогічних дисциплін, змісту педагогічних і фахових дисциплін; 2) запроваджується у 86 % розглянутих ОПП на другому році навчання; у більшості в рамках дисципліни «Педагогіка», яка викладається середнім обсягом 6 кредитів ЄКТС; 4) освітні компоненти, спрямовані опанування методикою виховної роботи класного керівника, методикою позакласної та позашкільної роботи включені лише у 36 % ОПП; 5) обсяг практичної підготовки має тенденцію до збільшення, проте практика обсягом 30 кредитів представлена у 16 % проаналізованих ОПП. Отже проведене дослідження виявило необхідність розширення професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя, підтвердило ефективність розробленої системи формування емоційно-позитивного прийняття майбутнім учителем педагогічної професії, своєї приналежності до професійного середовища.

Ключові слова: вища освіта, ідентичність, професійна підготовка вчителя, рання професійна ідентичність майбутнього вчителя, професійно-педагогічна підготовка, дисципліна «Педагогіка», навчальна педагогічна практика, наукове педагогічне дослідження, проект школи і університету.

УДК 355.232:378.147.091.31-042.65]:378.035:34

Володимир Мокляк

Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка
ORCID ID 0000-0001-9922-7667
DOI 10.24139/2312-5993/2022.06/335-344

ПОЗААУДИТОРНІ ФОРМИ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ У ВИЩІЙ ВІЙСЬКОВІЙ ШКОЛІ УКРАЇНИ ЯК ПРОЯВ АКАДЕМІЧНОЇ СВОБОДИ

У статті висвітлено досвід впровадження різних форм позааудиторної роботи, зокрема гуртків з вивчення права, у закладах вищої військової освіти України у контексті гарантування академічної свободи. Проаналізовано категорію «академічні свободи». Представлено два виміри «академічних свобод»: сприяння інтелектуальному зростанню та помилкова «легкість». Репрезентовано, що академічні свободи – не лише права, а й обов'язки, визначені вказаними міжнародними документами й державними нормативно-правовими актами: підзвітність перед студентами, державою та суспільством, дотримання моральних норм, повага академічних свобод усіх учасників академічної корпорації тощо.

З'ясовано, що вивчення права у проблемних гуртках створює умови для реалізації академічної свободи у вищих військових навчальних закладах при обмеженні інституційної автономії згідно законодавства. Результати дослідження вказують на те, що проблемні гуртки сприяють активному

вивченню актуальних питань, обміну поглядами та розвитку творчого мислення, аналітичних і критичних навичок у здобувачів. Це дозволяє закладам вищої військової освіти забезпечувати для них академічну свободу навіть в умовах законодавчих та управлінських обмежень.

Ключові слова: вища військова освіта; підготовка офіцерів вищих військових навчальних закладів; правова освіта; інституційна автономія; академічна свобода.

Постановка проблеми. В умовах сучасності для вищої військової освіти залишається актуальною суперечність між кількістю тем та завдань, які потрібно вивчити та виконати здобувачам із правових дисциплін та допустимим обсягом навантаження. Водночас, підготовка сучасного офіцера вимагає надання йому одночасно всебічного розуміння того, як працює правова система і уявлення про вплив такого регулювання на його діяльність у військовій сфері. Демократизація як одна з ключових тенденцій розвитку системи вищої військової освіти в Україні є наслідком її інтеграції із загальнонаціональною та вимагає поширення на неї загальних гарантій якості відповідної діяльності. Її основоположними принципами є інституційна автономія та академічна свобода, які в умовах суворої статутної регламентації навчання і дозвілля курсантів якнайкраще втілюються в їх творчій, позаурочній роботі.

Аналіз актуальних досліджень. Питання впровадження позааудиторних форм правової освіти у вищих військових навчальних закладах України в світлі реалізації принципу академічної свободи не були предметом самостійних наукових досліджень. Проблеми державного управління вищою військовою освітою вивчалися Ю. Гикало. Особливості здійснення позааудиторної роботи в університетах аналізувалися Н. Козліковською. Значення та шляхи активізації науково-дослідної роботи здобувачів у вищій військовій школі розкриті О. Мельниченко. Система формування громадянської особистості у вищому військовому навчальному закладі охарактеризована Л. Снігур.

Мета статті – висвітлити позааудиторні форми правової освіти у закладах вищої військової освіти України з погляду реалізації принципу академічної свободи.

Методи дослідження – термінологічний аналіз, систематизація наукових джерел, узагальнення даних.

Виклад основного матеріалу. Наразі правова освіта офіцерів є одним з ключових елементів підготовки військових фахівців, яка дозволяє їм надавати вірну оцінку різноманітним службовим ситуаціям, включаючи бойові дії, та вчиняти відповідно до законів та норм

міжнародного гуманітарного права. Вона також сприяє забезпеченню дотримання законів та захисту прав людини військовими підрозділами й підвищенню загального професійного рівня офіцерського корпусу. Правова освіта, включаючи навчання, виховання та розвиток, спрямована на формування і покращення в суб'єкта відповідних знань і навичок, що дозволять йому ефективно взаємодіяти з різними аспектами правової системи суспільства для вирішення певних завдань. Правова освіта характеризується наступними ознаками: вона одночасно є процесом і результатом оволодіння здобувачами систематизованими знаннями в галузі права та формуванням необхідних умінь і навичок; має цілеспрямований та структурований характер; є обов'язковою і системною, відповідно до вимог нормативних актів, та проводиться у різних освітніх установах; має чітку мету, якою є надання індивідууму необхідного обсягу правових знань та формування високої правової культури та свідомості, спрямованих на правомірну поведінку людини (Черниш, 2020, с. 217–227).

Зі свого боку, інституційна автономія й академічна свобода закладу вищої освіти є ключовими чинниками, що визначають успішність його функціонування. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту», автономія університетів визначається як: «самостійність, незалежність і відповідальність закладу вищої освіти у прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів у межах, встановлених цим Законом» (Про вищу освіту, 2014). Відповідно, поняття академічної свободи цей Закон розкриває через «самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова і творчості, поширення знань та інформації, проведення наукових досліджень і використання їх результатів та реалізується з урахуванням обмежень, встановлених законом» (Про вищу освіту, 2014).

Академічні свободи – право викладачів ЗВО, зокрема університетів, проводити академічну діяльність, а також право студентів на самоврядування й організацію занять на власний розсуд. Церква й світські владика підтримували привілеями академічні свободи в період Середньовіччя, пізніше роль привілеїв відігравали

державні закони. Академічні свободи забезпечували певну незалежність науки від теології.

Картезіанський принцип свободи наукових досліджень (джерело академічної свободи викладання) проголошено в XVII ст. в Галле (в галузі права – С. Пуфендорф, Х. Томазій; у галузі філософії – Г. Лейбніц і Хр. Вольф). Те, що нині називають «сучасний університет», запроваджується на Європейському континенті орієнтовно на початку XIX ст. Інститути релігійно-церковної освіти здебільшого займалися передачею іншим міцних знань. Виникає потреба в ґрунтовних наукових дослідженнях, наука стає однією з основних сфер діяльності університетів, у Німеччині різноманітні відкриття мають більш значущий статус, ніж навчання, яке вважалося крилом інших університетів.

Розглядаючи принцип академічних свобод, Ф. Шлейєрмахер виокремив два виміри цієї проблеми. З одного боку, свобода сприяє інтелектуальному зростанню, що підвищує результативність навчального процесу, з іншого – може спричинити помилкову «легкість». Більшість, на думку Ф. Шлейєрмахера, становлять люди, які не в змозі проникнути в глибину навчального процесу, але в душі університету спробувати зробити так, щоб усі могли досягти цієї висоти. У процесі дослідження встановлено, що виникнення академічних свобод у сучасному сприйнятті, впровадження їх у практику ЗВО пов'язані з поглядами В. Гумбольдта й ефективною діяльністю Берлінського університету в XIX ст.

Сьогодні академічні свободи студентів і викладачів визначено провідними міжнародними документами у сфері вищої освіти:

- 1) Рекомендації ЮНЕСКО «Про положення вчителів» (5 жовтня 1966 р.);
- 2) Лімська декларація «Про академічну свободу й автономію вищих навчальних закладів» (Ліма, 10 вересня 1988 р.);
- 3) Велика хартія університетів (Magna Charta Universitatum) (Болонья, 18 вересня 1988 р.);
- 4) Рекомендація про статус викладацьких кадрів закладів вищої освіти (Париж, 11 листопада 1997 р.);
- 5) Хартія основних прав Європейського Союзу (Ніцца, 7 грудня 2000 р.);
- 6) Декларація академічної свободи (права людини в науковій діяльності) (14 травня 2007 р.);
- 7) «Етичний кодекс» членів Фулбрайтівського товариства України (Київ, 19 жовтня 2007 р.);
- 8) Всесвітня декларація про вищу освіту для XXI ст.: підходи й практичні заходи (Париж, 9 жовтня 1998 р.);
- 9) Декларація з питань науки й використання наукових знань (Будапешт, 1 липня 1999 р.);
- 10) Конвенція «Формування майбутнього» (Саламанка,

29-30 березня 2001 р.); 11) Лісабонська декларація (Університети Європи після 2010 р.: різноманіття за єдності мети) (Брюссель, 13 квітня 2007 р.); 12) Хартія університетів України «Академічні свободи, університетська автономія та освіта» (Ялта, 12 червня 2009 р.) та ін.

Сьогодні різні категорії викладачів по-різному трактують академічні свободи: консервативні використовують академічні свободи як захист від критики й для позиціонування своїх праць як останньої інстанції істини; ліберально налаштовані сприймають академічні свободи як принцип, що гарантує захист академічної автономії від політичних й економічних впливів.

Проголошений «Рекомендацією про статус викладацьких кадрів закладів вищої освіти» безстроковий трудовий договір (тенура) як процесуальну основу академічних свобод у багатьох країнах світу ліквідовують, починаючи з останньої чверті ХХ ст. *Тенура* – специфічний термін, який використовується вкрай рідко в Європі, переважно його не вживають. Означає постійний (довічний) контракт викладача, який можна розірвати тільки через якусь надзвичайно важливу причину. Причинами ліквідації тенури є: 1) скорочення державних і приватних джерел фінансування; 2) зменшення попиту на науково-педагогічних працівників. Це дає змогу адміністрації ЗВО «використовувати» потенціал висококваліфікованих викладачів упродовж обмеженого терміну, без будь-яких гарантій у майбутньому.

Важливим постає питання: який рівень автономії потрібно надати ЗВО, щоб у повному обсязі реалізувати академічні свободи? Відповідь залежить від багатьох чинників: культури й політичної системи країни, академічної й фінансової незалежності ЗВО. Академічні свободи – це право, надане державою, суспільством і ЗВО академічному товариству з метою безперешкодного виконання останнім вільного навчання, викладання й досліджень.

У розрізі різнопланового тлумачення терміна «академічні свободи» може скластися враження, що академічні свободи – це лише права. Але ця вкрай важлива категорія в дослідженні автономії, її сутнісна характеристика, принцип організації, управління й діяльності ЗВО містить у собі й обов'язки, визначені вказаними міжнародними документами й державними нормативно-правовими актами: підзвітність перед студентами, державою та суспільством, дотримання моральних норм, повага академічних свобод усіх учасників академічної корпорації тощо.

Представники академічної спільноти обов'язково несуть відповідальність перед суспільством за якість наданих знань (викладачі) та за ефективність їх засвоєння (студенти). Майбутнє країни, безперечно, залежить від мотивованого навчання молоді, усвідомлення нею важливості цього процесу для державного процвітання, адже лише висококваліфіковані фахівці спроможні втілити в життя новітні технології, здобутки науково-технічного прогресу. Зрозуміло, що такий підхід до навчання можливий лише за умов реалізації академічних свобод у стінах вишу.

Водночас, як зазначають дослідники, незважаючи на те, що всі заклади вищої освіти мають незалежність і самостійність у здійсненні наукових досліджень, освітнього процесу, внутрішньо-економічної діяльності та у прийнятті управлінських рішень, така автономія не завжди враховує специфічні особливості функціонування військових відомств та інших силових структур (Гикало, 2022, с. 76).

З огляду на це, право військових закладів вищої освіти діяти на власний розсуд може обмежуватись державними органами, які управляють ними до необхідної для здійснення специфічних завдань таких установ міри. Відтак, реалізація академічних свобод здатна найбільш повно відбутися на організаційно-педагогічному рівні вищих військових навчальних закладів, зокрема, втілюватись у відносно вільній творчості й наукових дослідженнях учасників освітнього процесу.

Так, до позааудиторної діяльності майбутніх військових фахівців можна віднести предметні гуртки із вивчення військового та міжнародного гуманітарного права. Позаурочна робота у вищій школі може бути визначена як будь-яка діяльність, що сприяє навчанню і не пов'язана безпосередньо з навчальною програмою. Вона відрізняється від виробничої практики, яка є обов'язковою складовою освітнього процесу. Приклади такої діяльності включають наукові товариства, клуби, братства, а також подорожі, якщо вони не входять до навчального плану. За Н. Козліковською, позааудиторна діяльність має важливе значення для самовдосконалення студентів, оскільки вона надає значну свободу й сприяє тіснішим неформальним міжособистісним взаємодіям між ними, викладачами та адміністрацією університету. Ця діяльність дозволяє розширити культурні та духовні горизонти особистості, розвинути й поглибити її смаки й інтереси. Авторка виокремлює дві категорії позааудиторної роботи: соціально та професійно спрямовану. Позааудиторна діяльність першої категорії

характеризується загальноосвітнім і виховним спрямуванням і може об'єднувати здобувачів різних спеціальностей. Вона включає відвідування музеїв, виставок, організацію екскурсій, спортивні секції, танцювальні й театральні групи та інші подібні активності. Професійно направлена діяльність включає участь у конференціях, олімпіадах, наукових гуртках, студентському науковому товаристві, дослідницьких проєктах. Ця діяльність має спеціалізовану спрямованість і залучає здобувачів, які вивчають одну або суміжні спеціальності. Вона відбувається за наставництва наукового керівника і потребує від студентів високої мотивації. За твердженням науковців, позааудиторна робота надає випускникам значні переваги перед конкурентами на ринку праці завдяки набутому ними досвіду. Ця діяльність сприяє розвитку важливих якостей, таких як спроможність працювати в команді, дисциплінованість, лідерські навички, а також розширює коло інтересів. Вона відкриває студентам нові можливості для особистого росту (Козліковська, 2008).

Позааудиторна діяльність займає значне місце у вихованні курсантів вищих військових навчальних закладів. Зокрема, протягом 2006/2007 навчального року курсанти та слухачі Одеського інституту Сухопутних військ брали участь у культпоходах до культурно-освітніх закладів та історичних місць міста Одеси й Одеського гарнізону. Крім того, університет організував різноманітні спортивні заходи для сімей, вечори відпочинку, офіцерські бали, музичні вечори, тематичні заходи, екскурсії, колективні відвідування театрів разом з офіцерськими родинами. Прикладом професійно орієнтованої позааудиторної діяльності студентів, пов'язаної з правовою освітою, може слугувати їх участь у міжнародному конкурсі з гуманітарного права імені Ярослава Мудрого, де вони виборювали призові місця (Снігур, 2006, с. 120–122).

Згаданий щорічний міжнародний конкурс імені Ярослава Мудрого серед команд закладів вищої військової освіти країн СНД на краще знання Міжнародного гуманітарного права передбачав виконання творчого завдання, розв'язання тактичної задачі, занять на полігоні, а також індивідуальні номінації (Новини України, 2007).

Безумовно, участь у таких заходах стимулювала курсантів до більш глибокого вивчення відповідних предметів, оскільки вона вимагала від них комплексного освоєння необхідних знань та навичок, які потрібно було застосовувати в змінних умовах. Бажання зайняти призове місце в умовах конкуренції мотивувало їх постійно самовдосконалюватися.

Набуття та поглиблення майбутніми офіцерами правових знань у позааудиторний час має власні переваги, такі як творчий і дослідницький характер цієї діяльності, добровільність участі, ґрунтовне вивчення проблемних питань, обраних здобувачами на власний розсуд, створення неофіційного середовища спілкування, яке сприяє вільному обміну ідеями між учасниками гуртка.

О. Мельниченко, розглядаючи роль науково-дослідної роботи курсантів та способи її активізації у вищій військовій школі, зазначає, що військово-наукові товариства представляють собою групи, в яких можна зустріти обдаровану молодь, яка має перспективні ідеї та виявляє великий інтерес до своєї професії. Тому автор вбачає стратегічним завданням подальше формування молодих науковців шляхом залучення їх до магістерської підготовки та ад'юнктури і створення пріоритетних умов для їх наукового та кар'єрного зростання. Наприклад, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, враховуючи успіхи курсантів, потужну навчально-матеріальну базу та високий науковий потенціал ВВНЗ, у своєму наказі «Про проведення Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з природничих, технічних і гуманітарних наук у 2011–2012 навчальному році», визначило Академію сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного базовим навчальним закладом для проведення II туру Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт у галузі «Військові науки» протягом 2012–2014 років (Мельниченко, 2015).

Отже, вивчення права у проблемних гуртках сприяє реалізації академічної свободи у вищих військових навчальних закладах, оскільки це надає здобувачам можливість самостійно обирати теми для вивчення, дослідження актуальних питань та вираження власних поглядів і думок. Участь у проблемних гуртках дозволяє курсантам вільно реалізовувати свої наукові інтереси, проводити дослідження з вибраної теми, а також обмінюватися знаннями і думками з колегами. Це стимулює розвиток творчого мислення, аналітичних і критичних навичок, а також підтримує активну і відкриту академічну дискусію серед здобувачів вищої освіти.

Висновки. Розглянувши досвід впровадження різних форм позааудиторної роботи у закладах вищої військової освіти України, приходимо до висновку, що вивчення права у проблемних гуртках створює умови для реалізації академічної свободи у вищих військових навчальних закладах, адже дозволяє здобувачам досліджувати

актуальні питання і ділитися власними поглядами, стимулює розвиток творчого мислення, аналітичних і критичних навичок. Таким чином, засади академічної свободи можуть бути реалізовані навіть в умовах законодавчого обмеження інституційної автономії військових ЗВО.

Перспективи подальших наукових розвідок. Предметом подальших історико-педагогічних наукових розвідок може бути дослідження дотримання академічних свобод упродовж розвитку закладів вищої військової освіти за часів незалежності України.

ЛІТЕРАТУРА

- Гикало, Ю. В. (2022). *Вдосконалення механізмів державного управління вищою військовою освітою* (дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.02). Запоріжжя (Hukalo, Yu. V. *Improvement of mechanisms of state management of higher military education* (PhD thesis). Zaporizhzhia).
- Козліковська, Н. (2008). Позааудиторна робота як складова вищої освіти. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*, 5 (7), 1–9. (Kozlikovska, N. (2008). Extracurricular work as a component of higher education. *Actual problems of education and upbringing of people with special needs*, 5 (7), 1–9).
- Мельниченко, О. (2015). Роль науково-дослідної роботи курсантів та шляхи її поживлення у ВВНЗ. *Військова освіта*, 1 (31), 138–145. (Melnychenko, O. (2015). The role of cadets' research work and ways of revitalizing it in in higher military educational institutions. *Military education*, 1 (31), 138–145).
- Новини України. (2007, 8 жовтня). *Курсанти ЛІСВ стали переможцями Міжнародного конкурсу імені Ярослава Мудрого*. Гал-інфо. Режим доступу: https://galinfo.com.ua/news/kursanty_lisv_staly_peremozhtsyamy_mizhnarodnogo_konkursu_imeni_yaroslava_mudrogo_31517.html. (Novyny Ukrainy. (2007, 8 zhovtnia). *LISV cadets became winners of the Yaroslav the Wise International Competition*.. Hal-info. Retrieved from: https://galinfo.com.ua/news/kursanty_lisv_staly_peremozhtsyamy_mizhnarodnogo_konkursu_imeni_yaroslava_mudrogo_31517.html
- Закон України «Про вищу освіту» (*Law of Ukraine «On higher education»*) (2014). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
- Снігур, Л. А. (2006). Загальна характеристика системи формування громадянської особистості у ВВНЗ. *Наука і освіта: Наук.-практ. журнал*, (1-2), 120–122. (Snihur, L. A. (2006). General characteristics of the system of formation of a civil personality in higher military educational institutions. *Science and education: Scientific and practical magazine*, (1-2), 120–122).
- Черниш, Н. (2020). Правова освіта офіцерів у закладах вищої військової освіти СРСР та незалежної України: Понятійно-термінологічний аспект. *Професіоналізм педагога: Теоретичні й методичні аспекти*, 13, 217–227. (Chernysh, N. (2020). Legal education of officers in institutions of higher military education of the USSR and independent Ukraine: Conceptual and terminological aspect. *Professionalism of the teacher: Theoretical and methodical aspects*, 13, 217–227).

SUMMARY

Mokliak Volodymyr. Extra-Course Forms of Legal Education at the Higher Military School of Ukraine as a Manifestation of Academic Freedom.

The relevance of the investigated problem of non-auditory forms of legal education in the higher military school of Ukraine as a manifestation of academic freedom is determined by the importance for the training of modern officers of understanding how the legal system works, and the influence of this system on his activities in the military sphere. The democratization of the educational process, the integration of military institutions of higher education into the national educational system ensure high-quality training of specialists, and the leading principles of the institution's functioning are autonomy and academic freedom. The stated principles are best embodied in creative, extracurricular work, taking into account the strict statutory regulation of cadets' studies and leisure time.

The features of legal education are highlighted: it is both a process and a result of acquiring systematized knowledge in the field of law and the formation of the necessary abilities and skills; has a purposeful and structured character; is mandatory and systematic, in accordance with the requirements of regulatory acts, and is conducted in various educational institutions; has a clear goal, which is to provide the individual with the necessary amount of legal knowledge and the formation of a high legal culture and consciousness aimed at the lawful behavior of a person.

It has been proven that the realization of academic freedoms can most fully take place at the organizational and pedagogical level of higher military educational institutions, in particular, to be embodied in relatively free creativity and scientific research of participants in the educational process.

Subject groups on the study of military and international humanitarian law as a form of legal education at the higher military school of Ukraine are represented. Socially (general education) and professionally (participation in conferences, Olympiads, scientific circles, student scientific society, research projects) are defined as categories of extracurricular work.

It was revealed that the acquisition and deepening of legal knowledge by future officers in extracurricular time has its own advantages, such as the creative and research nature of this activity, voluntary participation, thorough study of problematic issues chosen by the acquirers at their own discretion, the creation of an informal communication environment that promotes the free exchange of ideas between group members.

It was found that the study of law in problem circles contributes to the realization of academic freedom in higher military educational institutions, as it gives students the opportunity to independently choose topics for study, research current issues and express their own views and opinions. Participation in problem circles allows cadets to freely realize their scientific interests, conduct research on a chosen topic, and also exchange knowledge and opinions with colleagues. This stimulates the development of creative thinking, analytical and critical skills, and also supports an active and open academic discussion among students of higher education.

Key words: *higher military education; training of officers of higher military educational institutions; legal education; institutional autonomy; academic freedom.*